

A ROMÁN TUDOMÁNYOS- FANTASZTIKUS IRODALOM ARANYKORA

Többször felhívtam már — szóban és írásban — a figyelmet arra, hogy irodalmi örökségünk gondos felmérése lényegesen gazdagítaná a román tudományos-fantasztikus irodalomról szerzett ismereteinket. Ez azonban inkább reménykedés volt, mint bizonyosság, annak a hitnek a visszhangja, amely távoli elődeinket arra ösztönözte, hogy a barlangok falára fessék álmaik hús-vér valóságú bölényeit. A mágikus eljárás ismét bebizonyította hasznosságát; átvezetett a háború előtti kiadói tevékenység útvesztőjén a képzeletnek tudományos témákra vagy feltételezésekre alapozó néhány alkotása felé.

Meg kell mondanom, hogy időben viszonylag rövid szakaszt tekintettem át, a *science fiction*nek nevezett jelenség ugyanis Romániában később jelentkezett, mint más tájakon. Ez a tény nem következik a nép képzeletének valamely fogyatékoságából vagy a tudományos szellem kihívását fogadó lappangó ellenkezésből, ahogyan a két világháború közötti retrográd filozófusok állították. A korszerű gazdasági és ipari struktúra későbbi kialakulása nálunk a műszaki-tudományos fejlődés lassúbb ütemét vonta maga után. A tudományos-fantasztikus irodalom Edgar Allan Poe-val indult, a XIX. század első felének Amerikájában, itt ugyanis a kapitalizmus erőteljes fejlődése, következképpen a tudomány és a technika felvirágzása megadta a szükséges lökést, és fogékony közönséget teremtett az e folyamattal járó jelenségek értelmezésére és befogadására. A tulajdonképpen román tudományos-fantasztikus irodalom sem szűz talajon jött létre, irodalmunkból nem hiányoztak az új műfaj jelentkezésének első jelei. Először is nyomon követhető a tudomány értékeinek megismerését és terjesztését szolgáló, állandó, nemes törekvés. „Inkább szeretetébe fogadta a tudományt, semmint az uralkodást, amelyben a sors kétszer is részeltette“ — írta Nicolae Iorga a nagy tudós államférfiről, Dimitrie Cantemirről. Ez a törekvés fokozódik a múlt században, és új kifejezési területeken jelentkezik.

Serban Cioculescu véleménye szerint „a legrégebb román kozmogóniai költemény“ V. Rugină *Anul 1871* (Az 1871-es év) című verse, amely a *Calendarul României pe anul 1871* (Románia kalendáriuma az 1871-es évre) hasábjain jelent meg. A kritikus méltatja az alig ismert szerző képességeit, a tudomány és a vallás közötti helykeresését: „elkerüli a brutális ellentmondást a hivatalosan elismert bibliai legendával, de kiáll az ösköd és az idő döntő szerepe mellett.“

A múlt század költészete azonban nemcsak ilyen elvont fejtegetéseket mutat fel, hanem olyan műveket is, amelyek témája összefügg a tudomány és technika alkalmazásával a mindennapi életben. Costache Co-

nachi, a jelen megvalósításaival elégedetten, 1802-ben ódát ír Dumitru Moruzzi herceghez, aki „folyóvizet hozott a szomjas városokba“. Ion Heliade Rădulescu viszont az egész földgolyót átfogó ipari fejlődést pillantja meg, s ezt prófétai ihletettségu sorokba foglalja.

A költői látomás higgadt, józan megfelelőjére bukkanunk Nicolae Şuţu közigazdász prózájában, aki ezeket írja *Notions statistiques sur la Moldavie* (1849) című művében: „A gépek a nemzeti gazdagság gyarapításának leghathatósabb eszközei, ők azt végzik el mechanikai munkával, amit a kölcsön a tranzakciókban; csodálatos módon megsokszorozzák az ember termelőerejét.“ Ezt a gondolatot később Ion Ghica is átveszi *Convorbiri economice* (Gazdasági tárgyalások) című munkájában, sőt *Insula Prosta* (Prosta szigete) és *Două călătorii în vis* (Két álomutazás) című álutópiáiban is. Mezőgazdaságunk 1885. évi helyzetét tekintve az *Insula Prosta* víziója valóban merész előrelátást tartalmaz: „A távolban, ameddig csak a szem ellát, vidám és bőséges róna húzódik, telve különböző fajtájú gépekkel és eszközökkel . . .“

Az igazi utópia — a tudományos fantasztikum előfutára, amellyel oly gyakran össze is tévesztik — először Heliade „Egyetemes könyvtár“-ának tervében jelentkezik: ez magában foglalja Morus Tamás *Utópiáját*, Harrington *Oceanáját*, Francis Bacon *Új Atlantiszát*. Egy évtized múlva, 1856-ban a költő *Santa Cetate* (A szent város) című versével, a jövő társadalmának csodás elemekkel átszőtt látomásával zárja *Descrierea Europei după tractatul din Paris* (A párizsi szerződés utáni Európa leírása) című művét:

Ez az eszményi, égbetörő város,

Itten a jog az úr,

A testvériség honol mindenütt,

Az erény erő s érték,

S minden szükség könnyebbülést talál:

Egy mindenkiért, és mindenki egyért,

Szabad akarat, egyenlő sors,

Igazság, szépség, nagyság, jószág,

Örök béke . . .

Ezek a vesszorok az utópista szocialisták eszméinek hatását tükrözik; ezekkel az eszmékkel Heliade főleg párizsi száműzetése idején ismerkedett meg. Nem hanyagolhatjuk el a század második felének román irodalmára tett hatásukat. Ezt a hatást felfedezhetjük a fiatal Demetriu G. Ionescu *Spiritele anului 3000* (A 3000. év szellemei) című elbeszélésében is. Alexandru Macedonski így ír *Romantism* (Romantika) című kiadatlan munkájában: „Saint Simon, melegszívű filozófus [. . .] Fourier, alapos tudású férfi [. . .] Enfantin, Babeuf az érzelmek nemesítésének, a pénz megvetésének, a jó diadalának hódolnak.“ Eminescu pedig a jövő társadalmáról kialakított eszményében látatja e hatást, a *Geniu pustiu* (Szárnyaszegett génusz) következő soraiban: „. . . szeretném, ha az emberiség olyan lenne, akár a prizma, egyetlen, ragyogó, fénnel tele, amelynek azonban oly sok színe van. Ezerszínű prizma, ezer árnyalatú szivárvány. A nemzetek csupán az emberiség prizmájának árnyalatai, s a közöttük levő különbségek oly természetesek, oly érthetőek, mint az egyének közötti bizonyos különbségek. Azon legyetek, hogy mindezek a színek

egyenlően ragyogjanak, egyenlő fényt mutassanak, s a létrehozó fény egyenlő módon kegyelje őket . . .“

A Költő jelenlétét ebben a kezdeti szakaszban más is indokolja. Az irodalomtörténet kimutatta a kozmikus képek gyakoriságát Eminescu művében. Ne bocsátkozzunk itt az ismert példák felsorolásába, csupán hangsúlyozzuk azt, hogy senkinek sem sikerült így érzékeltetnie a csillagászati távolságokat (*La steaua* — A csillagig), s hogy a *Lucafărulban* (Az esticsillag) megjelenik a tér—idő viszonylat megsejtése:

*Indult a csillag. Szárnya nőtt
A vágyas indulatban.
Évezrek útját tette meg
Egyetlen pillanatban.*

(Aprily Lajos fordítása)

A két nagy koordináta a *Cugetăria sărmanului Dionis* (A szegény Dioniz gondolatai) soraiban is felbukkan; most már kanti mintára fogalmazva: „Nem létezik sem idő, sem tér — ezek csupán lelkünkben vannak meg: [. . .] Lebukva a lélek mélységeibe, valójában a múltban élhetnénk, a csillagok és a Nap világában lakhatnánk.“ Úgy érezzük; fel kell hívnunk itt a figyelmet a metafizikai extrapoláció egyik korszerű értelmezésére: a tudomány foglalkozni kezdett annak az ősi emlékezetnek az esetleges kutatásával, amely az átöröklés más elemeivel együtt fennmaradt. A lélekvándorlás eszerint elveszteni misztikus spekuláció jellegét, tehát szubtilis, még érzékeltetlen, de lényegében anyagi jelenségnek bizonyulna . . .

Nem szeretnők, ha az a vád érne bennünket, hogy erőszakoljuk a Költő „hozzácsatolását“ a tudományos-fantasztikus irodalomhoz; csupán az volt a szándékunk, hogy felvöljünk néhány olyan elemet, amelyek révén Eminescu műve előmozdította ennek a műfajnak a jelentkezését és fejlődését, a nyugtalan szellemi kutatásvágy légkörének megteremtésével.

A század vége felé az új műfaj jelentkezését a tudományt népszerűsítő folyóiratok is elősegítik; természetesen itt is vannak előzmények. A Kogălniceanutól kiadott *Almanahul de învățătură și petrecere* (Tudományos és szórakoztató almanach) például 1842-ben közölte a *Cercări făcute de om spre a zbura în aer cu aripi* (Emberi kísérlet a levegőben szárnyalással való repülésre) című cikket. Most azonban gyorsan reagálnak a különböző területeken (különösen a csillagászat terén) felállított legújabb és leglátványosabb hipotézisekre. A *Ziarul Călătorilor și al întimplărilor de pe mare și uscat* (A tengeri és szárazföldi utazások és történetek lapja) merészen behatol a tudomány és képzelet között húzódó „senki földjére“, s az örökmozgóról vagy a Mars feltételezett lakóinak külsejéről cikkezik. Amint látni fogjuk, egyes csillagászati elméletek, amelyek ebben a lapban, illetve az *Orion* című folyóiratban jelentek meg, közvetlenül és néha bevallottan ihletnek olyan művek megírására, mint Henri Stahl *Un român în Lună* (Egy román a Holdon) és Victor Anestin *O tragedie cerească* (Égi tragédia) című regénye, nem beszélve G. Donna, D. Teleor, D. Dragomirescu, Al. Anestin és mások verseiről. Henri Stahl

regénye először a *Ziarul Călătoriilor* hasábjain jelent meg folytatásban, 1913. június 25-től kezdve. 1914. március 18-án ugyanez a lap közölte Victor Eftimiu *Pămîntul a vorbit* (Szólt a Föld) című elbeszélését a *Spovedania unui clovn* (Egy bohóc gyónása) című kötetből.

Hogy megérthessük a szimbolizmus szerepét a szóban forgó műfaj elterjedése számára kedvező talaj előkészítésében, összehasonlító irodalmi kísérlethez kell folyamodnunk. Franciaországban a tudomány vallása különösen a múlt század első felében hódított teret, kutatási módszert biztosítva a realista írók részére, és lelkesítve a romantikusokat. Később, amikor kiderült, hogy a tudomány mégsem egyetemes panacea, nem számolja fel önműködően a nyomort és a háborúkat, sőt negatív jelenségek és tendenciák szülője is, a lelkesedés hitetlenségbe, ellenkezésbe és szarkazmusba csapott át. Ez a „később“ nagyjából megegyezik a szimbolizmus megjelenésének idejével, innen származik — az általános tudományellenességben mutatkozó egyéni fenntartások és ellenséges érzések jegyében — egyes olyan költők és prózaírók állásfoglalása, akiknek a prototípusa Villiers de l'Isle-Adam lehetne.

Amint utaltam rá, a műszaki-tudományos fejlődés nálunk csak a XIX. század utolsó évtizedeiben válik érezhetővé. Az avantgarde irodalmi mozgalom képviselői ekkor tüntető módon fogadják e fejlődés leglátványosabb megnyilvánulásait. Macedonski például léggömbbel a magasba száll, és szenvedélyes kerékpározó lesz, egy olyan korban, amikor a kerékpár használata még szinte különcségnek számított. A szimbolista költészet más közlekedési eszközöket ünnepel. Ovid Densusianu, aki azt kérte a költőktől, hogy hatoljanak a tudomány titkainak a mélyére, üdvözli a vonatot:

*Tér s idő uraként röpi
Büszkén és villámsebesen*

és a repülőgépet:

*Szárnyak váltják át életünk
Remegését, mely eddig
Kőhöz s rőghöz kötődött.*

Ion Minulescu, aki saját érzékenységére hangolja át Valéry Larbaud *Ódáját*, így kezdi *Itinerar* (Útvonal) című költeményét:

*Pullmankocsiban, 80-nal óránként!
Repülünk
S a hangsebesség
Repszti dobhártyánk, akár egy Cake-Walk..*

A próza a költészet nyomdokain halad. Dimitrie Anghel *Dușmanul mașinismului* (A gépesítés ellensége) című elbeszélésében közvetett módon polemizál a sámánatorizmus maradi vonásaival: Pantu intéző szétrombolja a mezőgazdasági gépeket, hogy a földet őseihez hasonló módon munkálhassa meg. „A gép csalóka szó, bonyolult és ördögi találmány“ — mondja, így indokolva vandalizmusát. A tudomány keltette érdeklődés növelésére Anghel közli *Literatura de sărbători* (Ünnepi irodalom) című cikkét, amelyben hiányolja az olyan népszerűsítő művek meglétét a könyvesboltokban, mint amilyenek például Flammarion munkái. Itt

említjük meg Ștefan Petică dráma-tervét: az *Anatema* (Kiátkozás) című színdarab vázлата a szerzőnek arról a szándékáról tanúskodik, hogy kiálljon a racionalizmus mellett, s ostorozza a vallási fanatizmust.

A tudomány és megvalósításai iránti érdeklődés persze a szimbolizmus eléggé szűk zónáját érinti, inkább a század szellemére érzékeny fogékonyság általános körébe tartozik. Egyik cikkében Minulescu „az új, különös, sőt bizarr felé tájékozódás tendenciájáról“ ír. Densușianu egy lépéssel tovább halad, amikor kijelenti, hogy a tudomány „nem tisztázhat mindent“, hogy határain túl ott van „az ismeretlen tágas, határtalan mezeje“. Hangfogós tudományellenesség ez, amelyet egy másik áramlat, a gindirizmus nagyít majd fel hatalmas méretűvé.

Ha az időrendet figyelmen kívül hagyjuk, akkor a gindirista irracionizmus lépcsőfokai a következők: Nichifor Crainic kijelentése, hogy a művészet nem létezhet „mítosz és misztérium“ nélkül; Lucian Blaga következtetése, amely szerint a tudomány keveredik a mítosszal, mágiával, szimbólummal; a *Manifestul crinului alb* (A fehér liliom kiáltványa) ki-rohanása a tudomány és haladás ellen, amelyet teljesen anakronisztikusnak, a kor szellemével összeegyeztethetetlennek minősít. Mircea Eliade, a trairizmus képviselője, Nae Ionescu reakciós filozófus tanítványa, a huszadik századot az európai történelem „leghomályosabb“ századának kikiáltva, az indiai misztikába menekül, mint más társai a kierkegaard-i protestantizmusba vagy a trák orfizmusba.

Ezekkel az álláspontokkal száll szembe a román irodalmi sajtó széles tábor, a *Viața românească* folyóirattól, amely részben megszabadult az első világháború előtti poporanista túlzásoktól, egészen az avantgardista folyóiratokig. Eugen Lovinescu és a *Sburătorul* köré csoportosult írók kiterjesztik a szinkronizmust a tudomány területére, ugyanis az a meggyőződésük, hogy a modern civilizáció felkarolása elvezet a „primér“ élet formáitól való elszakadáshoz, amelyek egyet jelentettek a stagnálással és a visszafejlődéssel. A *Contimporanul*, 75 H. P., *Punct*, *Integral* folyóiratok konstruktivistái az újat szinte a XX. század technikájával azonosítják, amely — az ő felfogásuk szerint — megszabadult minden konkrét társadalmi-történelmi meghatározottságtól. Az *Unu* című folyóiratban 1928 áprilisában közölt szurrealista kiáltvány ezt harsogja:

Olvasó, háritsd el agyad zavarait
kiáltás a dobhártyán
repülő
d.n.t. — rádió
televízió
76 H.P.

Ion Vinea azonban figyelmeztetett a *Punct* hasábjain *Vorbe goale* (Üres sorok) címmel megjelent írásában, hogy a modernista „forradalom“ nem szorítkozik nyelvi fenegyerekeskedésre: „A közvélemény szerint csupán egy üzemi művezető szókincsét kell használnunk [...] s számára máris modern költővé lettünk [...]. Mikor jön el az érzékenység forradalma — az igazi?“

Jelentős a Kommunista Párt vezetése vagy befolyása alatt megjelent folyóiratok szerepe. A *Cultura proletară* bő teret nyújt a tudományos-műszaki fejlődés vívmányait népszerűsítő írásoknak; a *Bluze albastre* leleplezi a trairizmus csaló jellegét és politikai következményeit; az *Era*

nouă kritikai szemmel elemzi azokat a kísérleteket, amelyeknek célja idealista következtetések levonása a fizikusok és biológusok új hipotéziseiből.

A vélemények ilyen sokoldalú összecsapása nem maradt visszhang nélkül a kor legjelentősebb íróinak műveiben. Sadoveanu, akinek hősei rendszerint passzívan ellenállnak a patriarkális rend kérlelhetetlen ellenségeként felfogott civilizációnak, egy ízben olyan spekulációkba bocsátkozik, amelyek a legtisztább tudományos-fantasztikus irodalomnak is becsületére válnának. A *Nunta domniței Ruxandra* (Ruxandra fejedelemszony menyegzője) című művében Ștefan Soroceanu így szól unokájához, Bogdanhoz: „... a mai emberek, akik annyi mindent kiagyaltak, kiagyalhatnának egy olyan gépet is, amely nekirugaszkodik, és gyorsabban száguld, mint a hang — ez nem lehetetlen dolog. Így például, amikor én itt szólok, elrepülök ezzel a géppel a távolba, s meghallom amott, amit itt mondtam.” És a továbbiakban: „A hang nem terjedhet, csupán földünk légkörében. Ezen túl csak az elektromos hullámok segítségével juthat. A fény azonban áthatol a csillagközi tereken, s a végtelenbe jut, magával hordva a pillanatok képét. Ha ezt el lehetne érni, viszontlátni mindazt, amit a fény végtelen röptésében megőriz és magával visz. Ekként megláthatnók őseink életét.”

Azt az antológiát, amelynek címe azonos a jelen írás címével, Tudor Argezi, Gib. Mihăescu, Cezar Petrescu, Ion Minulescu, Victor Eftimiu és más szerzők műveiből állítottam össze. Liviu Rebreanu *Minunea minunilor* (Csodák csodája) címmel szatirikus utópiát akart írni a totalitarizmusról. Hortensia Papadat-Bengescu így vallott egyik interjújában: „... felfedezéseket teszek ... igen, tudományos felfedezéseket. A *Fecioarele despletite* (Bomlott fürtű lányok) című munkámban magyarázatot találhatnál a »lelki test« feltételezésére. De van más felfedezésem is: kémiai, orvosi, csillagászati.” Fiatal korában Camil Petrescu olyan verseket közölt, amelyekben a mozdony és az elektromos áram csodájáról szolt. Mihail Sebastian *Steaua fără nume* (Névtelen csillag) című színművében Marin Miroiu egyik hosszú monológja talán fényt derít a szerző titkos vonzalmára: „Vannak esték, amikor az egész égbolt kihaltnak tűnik, hideg, holt csillagokkal egy abszurd világegyetemben, amelyben, nagy magányunk közepén, csak mi vergődünk egy vidéki bolygón... De vannak aztán olyan esték, amikor az egész ég nyüzsgő élettel telik meg... amikor a legtávolabbi csillagon, ha jól odafigyelsz, hallod az erdők és óceánok zúgását — fantasztikus erdőkét és fantasztikus óceánokét, olyan esték, amelyeken az egész égbolt tele van jelekkel és hívásokkal, mintha egyik bolygóról a másikra, egyik csillagról a másikra, egymást sohasem látott lények hívnák, keresnék, éreznék egymást...”

Ezekkel a jövőt fürkésző sorokkal zárjuk a romániai tudományos-fantasztikus irodalom aranykoráról szóló sorainkat, amelyekben csupán a műfaj hazai jelentkezésének és fejlődésének rövid vázlatát adhattuk, az első kísérletektől a második világháború kezdetéig.

Ritoók János fordítása